

INKLYUZIV TA'LIM IMKONIYATI CHEKLANGAN O'SMIRLARDA EMOTSIONAL ZO'RIQISHNI OLDINI OLISHNING OMILI SIFATIDA

Xashimova Sayyora Xolmurodovna

Samarqand Davlat Chet tillar instituti Gumanitar fanlar
va axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi

91 5592017 E-mail – sayyora72@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda imkoniyati cheklangan o'smirlarning emotsional zo'riqishining oldini olishda inklyuziv ta'limning tutgan o'rni va ahamiyati masalalari tahlil qilingan. Davlat siyosatida ushbu masalaga munosabat masalalari ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan o'smirlar, emotsional zo'riqish, ijtimoiy siyosat, psixologik tarbiya.

INCLUSIVE EDUCATION AS A FACTOR OF PREVENTING EMOTIONAL STRESS IN DISABLED ADOLESCENTS

RESUMI. The article analyzes the role and importance of inclusive education in preventing emotional stress of adolescents with disabilities in Uzbekistan. Issues of attitude to this issue have been considered in the state policy.

Key words: Inclusive education, teenagers with disabilities, emotional stress, social policy, psychological education.

Bugungi kunda O'zbekistonda sog'lom avlodni tarbiyalash, ularning jismoniy va ma'naviy kamolotini ta'minlash masalasi davlat siyosatidagi muhim masaladir. Shu bilan birgalikda jamiyatda imkoniyati cheklangan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan fuqarolarning ma'lum bir qismi ham mavjud bo'lib, davlat ularning jismoniy va ma'naviy kamoloti masalasida doimiy g'amxo'rlik qilib kelmoqda. Imkoniyati cheklangan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan o'smirlarning emotsional zo'riqishini oldini olishda, ularning bilimi, dunyoqarashini shakllantirishda inklyuziv ta'lim muhim o'rin tutadi.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) bu davlat siyosati bo'lib, nogiron va mahsus extiyojli bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar, oilaning faol ishtirokida, hususan bolaning ehtiyojini qondirishga va ijtimoiy hayotga moslashtirish va umumta'lim tizimiga to'liq ko'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir[2].

Imkoniyati cheklangan o'smirlarni turmush faoliyatidagi cheklanishlarni bartaraf etish, to'laqonli hayot kechirishlariga, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy turmushida faol qatnashishlariga, shuningdek, o'zlarining fuqarolik burchlarini bajarishlariga imkon beradigan qulay shart-sharoitlar yaratish masalasiga davlat siyosatida katta e'tibor qaratilmoqda.

Keyingi yillarda kam ta'minlangan, nogironligi bo'lgan insonlar, yoshlar, xotin-

qizlar, keksa avlod vakillarini ijtimoiy himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi, - deydi Prezident Shavkat Mirziyoev, - Bu borada Tibbiy-ijtimoiy xizmatlar agentligi, Nogironligi bo‘lgan insonlarni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi tashkil etilganini qayd etish lozim[1].

BMT ma’lumotlariga ko‘ra dunyo miqyosida 450 milliondan ortiq kishi ruhiy va jismoniy nuqsonga ega. Bu sayyoramizning o‘ndan bir qismini tashkil etadi. Shuni aytish joizki, umumjahon sog‘likni saqlash tashkiloti ma’lumot berishida dunyoda bunday kishilar soni 13%ga yaqin va dunyo miqyosida 500 milliondan ortiq odam (ya’ni er yuzidagi har bir o‘ninchi odam) imkoniyati cheklangan shaxslar sirasiga kiradi, shulardan 150 millioni bolalardir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkilotlarining ma’lumotlariga ko‘ra er kurrasi aholisining 20% turli xil, jismoniy, aqliy, sensor va harakat a’zolarida nuqsanlari bo‘lgan insonlar tashkil qiladi. Sog‘liqni saqlash, Mehnat va Aholini Ijtimoiy muhofaza qilish vazirliklarining ma’lumotlariga ko‘ra O‘zbekistonda turli xil nuqsan bo‘lgan bolalar, ya’ni aqliy rivojlanishida nuqsan bo‘lgan 12%, eshitishida nuqsan bo‘lgan bolalar (kar bolalar) 5%, zaif eshituvchilar 7%, ko‘zi ojizlar 7,5%, zaif ko‘ruvchilar 5%, tayanch-harakat a’zolarida nuqsan bo‘lgan bolalar 2,5%ni tashkil etadi. YuNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, ular orasida alohida yordamga muhtoj bolalar hammasi bo‘lib 200 million atrofida ekanligi qayd etilgan[3].

O‘zbekiston ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan o‘smirlar, (bolalar, shaxslar) uchun qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda. Imkoniyati cheklangan barcha o‘smirlar, (bolalar) asosiy maktablarda inklyuziv ta’lim olish imkoniyatiga egadir. Imkoniyati cheklangan o‘smirlar maktablarda malakali o‘qituvchilar bilan ta’minlangan bo‘lib, nogironligi bo‘lgan o‘smirlar (bolalar)ning ehtiyojlariga moslashtirilgan qulay infratuzilma va o‘quv materiallari bo‘lishini ta’minlash masalasiga ham e’tibor kuchaytirilmoqda. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlar 90 ta bo‘lib, bulardan: 50 tasi aqli zaif bolalar uchun, 19 tasi kar va zaif eshituvchi bolalar uchun, 17 tasi ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar uchun, 3 tasi tayanch a’zolarida nuqsan bo‘lgan bolalar uchun, 1 tasi nutqida nuqsan bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlardir. Bu maktab-internatlarda nogironligi bo‘lgan 21231 nafar bolalar ta’lim olishadi[4].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son qaroriga muvofiq O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Ushbu maqsadda 2021/2022-o‘quv yilida respublikada ilk marotaba tajriba sifatida hududlarning markazidagi shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida bittadan umumta’lim maktablarida (jami 31 ta) inklyuziv ta’lim tizimi joriy etildi va unda 82 nafar bolalar ta’lim olishi ta’minlandi.

2022/2023 o‘quv yilida qo‘shimcha talab va ehtiyojlardan kelib chiqib 146 ta umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yangi inklyuziv sinflar tashkil etilib unda 395 nafar nogironligi bo‘lgan bolalar ta’lim olishmoqda. Barqaror rivojlanish maqsadlarining 4.5-vazifasiga binoan, 2025 yilga borib O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi joriy qilingan umumiy o‘rta ta’lim muassasalari ulushi jami maktablarning 51 foizga, inklyuziv ta’lim shartlarida ta’lim olayotgan alohida ta’lim

ehtiyojlari bo'lgan bolalar ulushi esa 40 foizga etkazilishi rejalashtirilgan[5].

Inklyuziv ta'lim joriy etilgan umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim uchun sharoitlarni yaxshilash, shu jumladan, nogironligi bo'lgan bolalar bilan ish olib boradigan peagoglarni tayyorlash maqsadida Buyuk Britaniya, Yaponiya, Finlyandiya davlatlaridagi tajribani o'rganish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda O'zbekistonda inklyuziv ta'limni tashkil qilishdan asosiy maqsad — alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o'rta ta'lim berishni ta'minlashdan iborat bo'lsa, inklyuziv ta'limni tashkil qilishdan asosiy vazifalar - rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo'lgan o'quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish; jamoatchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar muammolariga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish; ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish; barcha o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq umumiy o'rta ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish[6] dan iboratdir.

2023-yil 11-sentabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning PF-158-son ““O'zbekiston-2030” strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni qabul qilinib, ushbu farmonga 1-ilovadagi 23 maqsad - nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha yangi tizimni yaratish hamda ular uchun qulay va maqbul muhitni yaratishdan iborat ekanligi belgilandi. Ushbu maqsadga ko'ra - nogironligi bo'lgan shaxslar uchun mavjud infratuzilma holatini baholash tizimini joriy qilib, qulay va maqbul muhitni yaratish[7] vazifasi kun tartibiga qo'yildi.

2022-yil 28-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning PF-60-son “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonga 1-ilovadagi 66-maqsad – “nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish”, deb nomlangan. Ushbu maqsadga ko'ra – nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarishda teng sharoitlarni va ularni buzganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash. ...Nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish[8], vazifasi belgilandi.

Imkoniyati cheklangan o'smirlar ta'lim-tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Imkoniyati cheklangan o'smirlarning ta'lim-tarbiyasi nafakat ta'lim maskanlarida, balki oilalarda xam maksadli tashkil etilib, oilalarda imkoniyati cheklangan o'smirlarni ma'naviy tarbiyasiga e'tibor qaratiladi. Oilalarda imkoniyati cheklangan o'smirlarga nisbatan avaylash va rahmdillik nuqtai-nazari bilan yondashuv shakllanadi. Bu esa imkoniyati cheklangan o'smirlarda muomala, muloqot, o'z-o'ziga xizmat va boshqa faoliyatlarda ishtirok etish ko'nikmalarining etarlicha

shakllanmasligiga olib keladi. Shuning uchun imkoniyati cheklangan o'smirlarning ijtimoiylashuvi sog'lom o'smirlar bilan birga ta'lim olish, turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish, turli to'garaklarda qatnashish orqali amalga oshiriladi. Imkoniyati cheklangan o'smirlar o'zlarining kiyinishi (mavsumbop, boradigan joy xususiyatiga bog'liq, toza va ozoda, jinsiga to'g'ri keladigan, zamonbop); muomalasi (ona tilida to'g'ri va ravon so'zlashi, shirinsuxan bo'lishi, so'zlashganda suhbatdoshini tinglay olishi, birovlarning so'zini bo'lmasligi, aniq va mavzu doirasida gapirishi); jamoat joylarida o'zini tutishi (qoidalarga rioya qilishi, qattiq gaplashmasligi, atrofdagilarga halaqit qilmasligi va xokazo); gigienik koidalarga rioya qilishi orqali jamiyat hayotiga moslashib boradi. Mahsus ta'lim muassasalari, maktab-internatlar imkoniyati cheklangan o'smirlar uchun ta'lim-tarbiya o'chog'idir. U erda imkoniyati cheklangan o'smirlar akademik bilim olishdan tashqari murosaliqlikka, atrofdagilar bilan muloqot qilishga, mehnatga, o'z-o'ziga xizmatga, o'z-galar mehnatini qadrlashga, o'z qarorini asosli himoya qilishga, salomatligini nazorat qilishga o'rganadilar.

Imkoniyati cheklangan o'smirlar bilan olib boriladigan inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologopedagogik, korreksion sharoitlar yaratiladi, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi amalga oshiriladi, o'smirlarning ta'limdagi tenglik huquqi kafolatlanadi, jamiyat va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlar bartaraf etiladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Imkoniyati cheklanganlik aslo-qobiliyatsizlik, degani emas. Har qanday holatda ham, kasallik va kamchilikda ham, muammolar bo'lsa ham bolada taraqqiyot davom etadi. Ya'ni, bolaning rivojlanishi to'xtab qolmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalarga nisbatan ko'proq e'tibor va yordam talab etadi xolos. Shuning uchun ham doimiy ravishda har bir bolaning huquqlarini himoya qilish, kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik, ularga ijobiy munosabatda bo'lish farzand tarbiyasida eng muhim ahaiyatga ega[9].

O'zbekistonda yoshlarning ijtimoiy himoyasi, imkoniyati cheklangan o'smirlarning jamiyatga ijtimoiylashuvi masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Imkoniyati cheklangan o'smirlarning bilim olishi, mehnat qilishi, malakali tibbiy xizmatlardan foydalanishi ularning jamiyatga ijtimoiylashuvida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu ijtimoiylashuv inklyuziv ta'limni rivojlantirish asosida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining yigirma sakkiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutq // Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari. 4-jild. Toshkent, "O'zbekiston", 2020.-B.349-350.
2. Shomaxmudova R., Berdieva A. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limda o'qitish uslublari. Toshkent 2008 yil, 34 bet.
3. Shomahmudova R.Sh., Nurmuhammedova L.Sh., To'laganova D.R. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilada tarbiyalash. (Ota-onalar uchun ilmiy-uslubiy qo'llanma). Toshkent 2013 yil, 5 bet.

4. <https://www.uzedu.uz/y3/page/ogranicennymi-vozmnostami>

5. <https://www.uzedu.uz/y3/page/ogranicennymi-vozmnostami>

6. <https://lex.uz/docs/5679836>

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2023 yil 11 sentabrdagi PF-158-son ““O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi Farmoni. [https:// https://lex.uz/docs/5841063](https://lex.uz/docs/5841063)

9. <https://uza.uz/uz/posts/finlyandiya-talim-siyosatining-muhim-tamoyili-yoxud-fin-maktablarining-muvaffaqiyati-nimada-586267>